

دانشکده ادبیات و علوم انسانی - گروه زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

فرهنگ تشبیهات در ختم الغرایب خاقانی

نگارش:

لیلا پیرعلی

استاد راهنما:

دکتر یوسف عالی عباس آباد

استاد مشاور:

دکتر علی پدرام میرزایی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته زبان و ادبیات فارسی

اردیبهشت ۱۳۸۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیر و تشکر

حمد و سپاس خداوندی را که گل ستایش او از نسیم عنایتش بر چمن زبان می روید و مرغ نیایش او به هوای رحمت بی نهایتش از آشیان پر می گشاید و از باغ لطف و رضایتش دانه امید می جوید. خدایا از تو می خواهم مرا یاری کنی تا امور برایم سهل گردد. چون هر که بر تو توکل کند، گنجینه های رحمتت بر او گشوده خواهد شد.

اکنون که به لطف پروردگار توفیق یافته ام، پژوهش حاضر را به انجام برسانم، ضمن سپاسگزاری از ایزد سبحان بر خود لازم می دانم از زحمات و راهنماییهای بی شائبه استاد ارجمند و صاحب نظر جناب آقای **دکتر عالی** که با صبر و حوصله بی مثال راهنمایی این رساله را در طول کار بر عهده گرفتند و از استاد گرانقدر و بزرگوار جناب آقای **دکتر میرزایی** به خاطر قبول امر مشاوره و هدایت اینجانب، تشکر و قدردانی نموده، امتنان قلبی خود را ابراز دارم. توفیق روز افزون شما بزرگواران را در خدمت به تشنگان علم و ادب، همراه با سلامت و طول عمر از خداوند مَنان آرزو می نمایم.

تقدیم به:

همسر عزیزم

به پاس همه تلاشهای خستگی ناپذیر و فداکاریهای بی وقفه اش

و پدر و مادر عزیزم

به پاس همه آموزه ها ، مهربانی ها و همه حمایت های دلسوزانه ای که در سراسر زندگی نثارم نمودند.

و به شیرین ترین میوه زندگی ام، ماهان

به پاس لحظه های صبورانه ای که در این دو سال سپری نمود و از خواسته های کوچک و بزرگ خود چشم پوشید.

عمرتان بلند و باعزت و حیاتتان جاودانه باد

« چکیده »

با توجه به اینکه خاقانی به عنوان شاعر و سخن سرایی توانا و برخوردار از قدرت بیان، در آثار خود از نکات بلاغی با بسامد بالایی استفاده کرده است، از این رو پژوهش حاضر برآن است تا با تعمق در مثنوی ختم الغرایب (تحفه العراقین) به بررسی تشبیه، انواع و بسامد آن پردازد. نتایجی که از فیش برداری ابیات و نمودارها حاصل شده، نشان می دهد که تصاویر تشبیهاتش کلیشه ای نیست و موضوعات تشبیه را از زندگی اجتماعی و فرهنگی و... بر می گزیند و هر جا که مناسب می بیند برتری خود و اشعارش را به شکل های گوناگون به تصویر می کشد. در این پایان نامه سعی بر این بوده تا تمام موارد تشبیه ذکر شود، بدین جهت تمام موارد تشبیه در ذیل هر بیت ذکر شده و بسامد آنها هم به صورت نموداری نمایش داده شده است. از دیگر مزایای این پایان نامه فرهنگ تشبیهات است که بر اساس ارکان تشبیه گردآوری شده که شامل ۱۰۱۴ مورد تشبیه است.

واژگان کلیدی: تشبیه، ختم الغرایب، خاقانی

فهرست مطالب

بخش اول:

- ۱- مقدمه ۲
- ۲- کلیات تحقیق..... ۴
- ۳- نگاهی گذرا به زندگی خاقانی..... ۵
- ۴- تعریف تشبیه و انواع آن..... ۶

بخش دوم:

- ۱- ابیات ختم الغرایب..... ۲۰

بخش سوم:

- ۱- نقد و بررسی تشبیهات و نمودارها..... ۱۷۲

بخش چهارم:

- ۱- فرهنگ الفبایی مشبه..... ۱۹۴
- ۲- فرهنگ الفبایی مشبه به..... ۲۱۰
- ۳- فرهنگ الفبایی ادات تشبیه..... ۲۲۹
- منابع و ماخذ..... ۲۳۴

علائم اختصاری:

M3B1	مرکب به مفرد	M	مشبه
M3B2	مرکب به مقید	B	مشبه به
M3B3	مرکب به مرکب	A	ادات تشبیه
F	ملفوف	V	وجه شبه
G	مفروق	A1	تشبیه مرسل
T	تسویه	A2	تشبیه مؤکد
J	جمع	V1	تشبیه مفصل
K	معکوس	V2	تشبیه مجمل
Z	مضمر	V3	تشبیه بلیغ
S	مشروط	V4	اضافه تشبیهی
C	تفضیل	V5	غیر اضافه تشبیهی
LL	حسی به حسی	V6	استخدام
LH	حسی به عقلی	V7	وجه شبه مفرد
LH1	خیالی	V8	وجه شبه متعدد
LH2	وهمی	V9	وجه شبه مرکب
HH	عقلی به عقلی	V10	تشبیه تمثیل
HL	عقلی به حسی	M1B1	مفرد به مفرد
		M1B2	مفرد به مقید
		M1B3	مفرد به مرکب
		M2B1	مقید به مفرد
		M2B2	مقید به مقید
		M2B3	مقید به مرکب

بخش اول

« کلیات و تعاریف »

« مقدمه »

خاقانی از بزرگترین شاعران قرن ششم هجری و از استادان بزرگ سخن فارسی به شمار می‌رود. « توانایی او در استخدام معانی و ابتکار مضامین از هر اثر او پدید است. او پا از درجه تقلید فراتر نهاد و آن معانی و مضامینی که قدما از نظم کردن آن به واسطه وجود زمیسه‌های روشن تر تن زده‌اند، به نظم آورد و سبک جدیدی را که سرمشق گویندگان پارسی به شمار می‌رفت به وجود آورد.»^۱

« اکثر تشبیهات او نیک و دلپذیر و بیحد شگفت آور است و الحق تخیلات او در موضوعات حسی که مشترک است و به فردی مخصوص اختصاص ندارد و نوعی از ساحری یا وحی و الهام است زیرا او در آنچه همه بینند دقیقی ادراک می‌کند و و میان آنها روابطی می‌یابد که عقل و ادراک عادی را از این مایه دقت، حیرت بر حیرت می‌افزاید.»^۲

و بی جهت نیست که می‌گوید:

سخن گفتن به که ختم است؟ می‌دانی و می‌پرسی فلک را بین که می‌گوید به خاقانی به خاقانی^۳

مبنا و اصل را در نگارش، ابیات مثنوی ختم الغرایب (مشهور به تحفه العراقین)، تصحیح دکتر یوسف عالی عباس آباد قرار داده ایم که ترتیب الفبایی و شماره بندی ابیات نیز از مزایای آن است. این پایان نامه از چهار بخش تشکیل شده است:

بخش اول: شامل مقدمه، کلیات تحقیق، زندگی نامه خاقانی، تعریف تشبیه و انواع آن است.

بخش دوم: تمام ابیات تشبیه دار کتاب ختم الغرایب با ذکر ارکان تشبیه و نوع تشبیهات به کار رفته در آن، بیان شده است. در پایان هر بیت دو عدد وجود دارد که عدد سمت راست شماره صفحه و عدد سمت چپ شماره بیت در کتاب ختم الغرایب و ابیات ذکر شده به همان ترتیب ابیات کتاب ختم الغرایب است.

۲- همان - ص ۶۲۸

۱- سخن و سخن وران - فروزانفر - ص ۶۱۴

۳- دیوان خاقانی - ضیاء الدین سجادی - ص ۴۱۴ ب ۱۷

ساختار تشبیه با علائم اختصاری بیان شده‌اند. به طور مثال:
ساختار (V3V4V7M1B1LL) یعنی تشبیه بلیغ، اضافه تشبیهی، وجه شبه مفرد، مشبه مفرد، مشبه به مفرد و حسی به حسی است.
بخش سوم: نقد و بررسی نهایی تشبیهات به صورت دسته بندی شده، همراه با مثال ذکر شده و درصد فراوانی هر قسم از تشبیهات به صورت نمودار بیان شده است.
بخش چهارم: در این بخش نیز مشبه، مشبه به و ادات تشبیه هر یک به صورت جداگانه الفبایی شده است. در این قسمت نیز دو شماره وجود دارد که عدد سمت راست شماره بیت در پایان نامه و عدد سمت چپ شماره بیت در کتاب ختم الغرایب است.

کلیات تحقیق

تعریف مساله و سؤالهای اصلی تحقیق

با توجه به اینکه خاقانی به عنوان شاعر و سخن سرایی توانا و برخوردار از قدرت بیان، در آثار خود از نکات بلاغی (بیان) به ویژه تشبیه با بسامد بالایی استفاده کرده است، از این رو پژوهش حاضر بر آن است تا با تعمق در مثنوی ختم الغرایب به بررسی تشبیه و انواع و بسامد آن پردازد و در نهایت به پرسشهای محوری و بنیادی زیر پاسخ گوید:

۱- کاربرد تشبیه در این کتاب به چه صورتی است ؟

۲- خاقانی چه شگردها و روشهایی را در مورد تشبیه به کار برده است ؟

۳- بسامد انواع تشبیه در کتاب ختم الغرایب چگونه است ؟

سابقه و ضرورت انجام تحقیق

با توجه به جستجو و بررسی از کتابخانه ها، مؤسسات آموزشی و پژوهشی، پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران و پایگاه اینترنتی، سابقه ای برای موضوع تحقیق بدین منوال یافت نشده است. بنابراین تلاش برای بررسی انواع تشبیه و تنظیم الفبایی آن به صورت فرهنگ برای مراجعه سریعتر و نتیجه گیری آسان تر ضروری می نماید.

روش تحقیق

برای تالیف این رساله ، ابتدا مثنوی ختم الغرایب ، تصحیح دکتر یوسف عالی عباس آباد را به عنوان متن مرجع انتخاب نمودم. بعد از مطالعه کتابهای بلاغی و آشنایی کامل با تشبیه و انواع و اقسام آن، تشبیهات کتاب را از بین ۳۱۱۶ بیت به صورت فیش جمع آوری نمودم. در ذیل هر بیت ارکان تشبیه و نوع آن را با توجه به ارکان مشخص نموده و پس از دسته بندی انواع و اقسام تشبیهات، برای مقایسه بهتر نمودار هر یک را جداگانه رسم نمودم.

در بخش پایانی نیز فهرستی الفبایی از مشبه ها ، مشبه به ها و ادات تشبیه ترتیب داده تا یافتن هر آنچه که در رساله موجود است سهل و هموار گردد.

نگاهی گذرا به زندگی خاقانی

« حسان العجم افضل الدین بدیل بن علی بن عثمان خاقانی شروانی یکی از بزرگترین شاعران ایران است. اسم او را تذکره نویسان ابراهیم نوشته اند ولی او خود نام خویش را « بدیل » گفته و در بیتی چنین آورده است:

بدل من آمدم اندر جهان سنایی را بدین دلیل پدر نام من بدیل نهاد

پدر او نجیب الدین علی ، مردی درودگر بود و خاقانی بارها در اشعار خود به درودگری او اشاره کرده است . جدّ او جولاهه و مادرش جاریه بی طبخ از رومیان بوده که اسلام آورد. عمش کافی الدین عمر بن عثمان مردی طبیب و فیلسوف بود و خاقانی تا بیست و پنج سالگی در کنف حمایت و تربیت او بود و بارها از حقوق او یاد کرده و آن مرد عالم و فیلسوف را به نیکی ستوده و نیز چندی از تربیت پسر عم خود وحید الدین عثمان برخوردار بوده است. عنوان شعری او در آغاز امر حقایقی بود پس از آنکه ابوالعلاء وی را به خدمت خاقان منوچهر معرفی کرد لقب « خاقانی » بر او نهاد .

از مهمترین وقایع زمان زندگی خاقانی می توان به مسافرت ها ، گرفتاری در زندان و مرگ زن و فرزند و خویشان اشاره کرد.

از آثار خاقانی علاوه بر دیوان که متضمن قصاید ، مقطعات و ترجیعات و غزلها و رباعیات است ، مثنوی تحفه العراقین (ختم الغرایب) اوست که به نام جمال الدین ابوجعفر محمد بن علی اصفهانی وزیر صاحب موصل که از رجال معروف قرن ششم بوده است سروده، این منظومه را خاقانی در شرح نخستین مسافرت خود به مکه و عراقین ساخته و در ذکر هر شهر از رجال آن نیز یاد کرده و در آخر هم ابیاتی در حسب حال خود آورده است.

خاقانی از جمله بزرگترین شاعران قصیده گوی و از ارکان شعر پارسی است و قوت اندیشه و مهارت او در ترکیب الفاظ و خلق معانی و ابتکار مضامین جدید و پیش گرفتن راههای خاص در توصیف و تشبیه مشهور است. بر روی هم این شاعر از باب علم و ادب و مقام و مرتبه بلند و استادی و مهارت در فن خود در شمار شاعران کم نظیر و از ارکان شعر پارسی است و شیوه او که در شمار سبکهای مطبوع شعر است پس از وی مورد تقلید و پیروی بسیاری از شاعران پارسی زبان قرار گرفت.

بنا به قول اکثر تذکره نویسان، خاقانی در سال ۵۹۵ در تبریز وفات یافت»^۱.

« تشبیه »

تعریف : تشبیه یکی از مباحث چهارگانه علم بیان است که برای مخیل کردن کلام به کار می رود. اصطلاح تشبیه در علم بیان به معنای مانده کردن چیزی (مشبه) به چیزی دیگر (مشبه به) در صفتی (وجه شبه) با الفاظی خاص (ادات تشبیه) است. تعاریفی با همین مضمون در اکثر کتابهای بلاغی دیده می شود. دکتر سیروس شمیسا عبارت « مبتنی بر کذب بودن » را به این ماندگی اضافه کرده است.

ارکان تشبیه:

با توجه به تعریف فوق تشبیه در صورت گسترده و کامل خود جمله ای است که چهار جزء دارد که به آنها ارکان تشبیه می گویند.

۱- مشبه ۲- مشبه به ۳- ادات تشبیه ۴- وجه شبه
به عنوان مثال بیت زیر را از لحاظ ساختمان تشبیه مورد بررسی قرار می دهیم:

فیض تو چو فیض عقل عام است قدر تو چو قدر عشق تام است^۱

مشبه : « فیض تو » و « قدر تو »

مشبه به : « فیض عقل » و « قدر عشق »

ادات تشبیه : چو

وجه شبه : « عام بودن » و « تام بودن »

از میان این چهار رکن ، دو رکن « مشبه » و « مشبه به » را « طرفین تشبیه » می گویند که بر خلاف «ادات تشبیه » و « وجه شبه » هیچ گاه از جمله حذف نمی شوند. زیرا غرض از تشبیه، توصیف مشبه است و آن توصیف که همان وجه شبه است باید از مشبه به اخذ شود پس وجود مشبه و مشبه به هردو لازم است.

۱- ختم الغرایب خاقانی - تصحیح یوسف عالی عباس آباد - ب ۱۱۷ ص ۶۹

تعریف ارکان تشبیه

مشبه: آن چیزی یا کسبی است که آن را به کسی یا چیزی دیگر مانند می کنند؛ مانند: « فیض تو » و « قدر تو » در مثال بالا.

مشبه به: آن چیزی یا کسبی که « مشبه » را به آن مانند کنند؛ مانند « فیض عقل » و « قدر عشق » در مثال بالا.
ادات تشبیه: کلماتی هستند که مشابهت میان « مشبه » و « مشبه به » به وسیله آنها نشان داده می شود؛ « چو » در مثال بالا در هر دو مصراع ادات تشبیه به حساب می آید.

- برخی از ادوات مهم تشبیه عبارتند از: مانند، همانند، مثل، بسان، به شیوه، به اسلوب، به شکل، چنان، چون، همچون و....
- این گروه، کلماتی مستقل هستند اما گاهی اوقات پسوندها که کلماتی مستقل نیستند، نقش ادات تشبیه را بر عهده دارند مثل: پسوند « وار »، « سان »، « آسا » و...

تا طایر او « همای سان » شد سعدین همه صورت استخوان شد^۱

گاهی نیز ممکن است فعلی مفید معنی تشبیه باشد و کار ادات تشبیه را انجام دهد که مشهورترین این افعال « مانستن » و « گویی » است؛ مانند:

« مانی » به هزار عشر زرین بر سورت اختصاص یاسین^۲

وجه شبه: صفت مشترک یا شباهتی است که بین « مشبه » و « مشبه به » وجود دارد. این صفت معمولاً باید در « مشبه به » قوی تر باشد؛ مانند « عام » و « تام » در مثال بالا.

نکته ای که باید بدان توجه داشت این است که وجه شبه را طبق رسم کتابهای بلاغی به صورت مصدری (اسم) ذکر می کنند؛ در مثال ذکر شده « عام است » و « تام است » آمده که آن را به صورت اسم یا مصدر تاویل می کنیم و می گوئیم « عام بودن و تام بودن ».

۱- همان - ب ۹۷۷ ص ۱۲۱

۲- همان - ب ۱۲۰ ص ۶۹

شرایط تشبیه

۱- همان طور که قبلا نیز بیان شد مشابهت میان « مشبه » و « مشبه به » باید ادعایی باشد نه حقیقی . برای مثال در جمله هایی مانند « سگ مانند شغال است » و « نفت مانند بنزین است » و امثال اینها ، اگرچه ارکان تشبیه را دارا هستند تشبیهی وجود ندارد. این گونه جملات اغلب مربوط به متون علمی هستند و در ختم الغرایب نمونه هایی از این دست وجود ندارد.

۲- تشبیه باید در جمله های ایجابی باشد؛ مثلا در جمله « علی مانند شیر نیست.» تشبیهی وجود ندارد جز این که مقصود از آن برتری دادن « مشبه » بر « مشبه به » است.

خاقانی در ختم الغرایب خطاب به آفتاب می گوید:

نه پشت فلک چو تو سپر داشت نه ناف زمین چنو پسر داشت^۱

اقسام تشبیه

انواع تشبیهاتی که در کتب بلاغی به آنها اشاره شده برحسب ارکان تشبیه و شکل ظاهری آنهاست؛ در این قسمت اقسام تشبیه ابتدا با توجه به ارکان و سپس بر اساس شکل ظاهری آن بیان می شود.

انواع تشبیه برحسب ادات تشبیه:

با توجه به وجود و عدم وجود ادات تشبیه در جمله ، تشبیه را به دو نوع تقسیم کرده اند:

۱- تشبیه مرسل: تشبیهی که در آن ادات تشبیه مذکوراست؛ مانند:

گه در خفقان چو شاخ عرعر	گه در یرقان چو چشم عبهر ^۲
ماننده حلقه درم بس	نالنده زدست کوب هر خس ^۳
تا چهره ملک شد بقم گون	خم خانه نیل گشت گردون ^۴

۱- همان - ب ۸۶۵ ص ۱۱۵

۲- همان - ب ۳۵ ص ۶۵

۳- همان - ب ۸۱ ص ۶۷

۴- همان - ب ۹۷۳ ص ۱۲۱

۲- تشبیه موکد (بالکنایه): تشبیهی که ادات تشبیه آن حذف شده باشد؛ مانند:

خور هست مشاطه زرین چنگ	برخاک همی برافکند زنگ ^۱
برجیب کمال آن مقدس	گوی انگله ای است چرخ اطلس ^۲

انواع تشبیه با توجه به وجه شبه:

• تشبیه مفصل: تشبیهی که وجه شبه در آن مذکور باشد؛ مانند:

چون گاو خراس « تنگ میدان »	گرد نقط و بال گردان ^۳
چون آینه « برق زن » سرابش	چون شان انگین « خوش » آبش ^۴
هم عرض چو دودمان « مطهر »	هم خلق چو گیسوان « معطر » ^۵

• تشبیه مجمل: تشبیهی که وجه شبه آن حذف شده باشد؛ مانند:

آن گوهرها چو بر سر آید	مه چون شکم صدف نماید ^۶
مانی به هزار عشر زرین	بر سورت اختصاص یاسین ^۷
شد لخلخه فلک دم صبح	شد حلقه ماه ، خاتم صبح ^۸

• تشبیه بلیغ: تشبیهی که در آن « وجه شبه » و « ادات تشبیه » حذف شده باشد ، که خود بردو قسم است :

۱- اضافه تشبیهی: تشبیهی که در آن مشبه و مشبه به هم اضافه شده باشند و در این صورت ادات تشبیه و وجه شبه محذوف است . در اصطلاح علم بیان ، تشبیه هم مجمل است و هم موکد و همان طور که اشاره شد به آن « تشبیه بلیغ » می گویند؛ مانند:

۱- همان - ب ۲۶۷۴ ص ۲۱۹	۲- همان - ب ۱۳۰ ص ۷۰	۳- همان - ب ۲۵۸۶ ص ۲۱۴
۴- همان - ب ۱۳۵۴ ص ۱۴۲	۵- همان - ب ۱۱۹۳ ص ۱۳۳	۶- همان - ب ۲۷۸۳ ص ۲۲۵
۷- همان ب ۱۲۰ ص ۶۹	۸- همان - ب ۵۱۵ ص ۹۴	

وقت است که وقت در سر آید « سیلاب عدم » به سر در آید^۱

هر « پرده ظلم » که آسمان ساخت خاص از پی جان خاصگان ساخت^۲

« تبصره : اضافه تشبیهی را به لحاظ وجه شبه می توان به انواعی تقسیم کرد:

الف - اضافه تلمیحی : در این اضافه فهم وجه شبه در گرو آشنایی با داستانی می باشد مانند « مصر عزت » که در آن عزت با توجه به داستان یوسف به مصر تشبیه شده است.

ب- اضافه سمبولیک: وقتی است که مضاف سمبل یا نشان مضاف الیه باشد مثل « کلاه سروری » که در قدیم نشانه سروری بوده است.

ج - اضافه اساطیری : مثل « دیو آز » زیرا در اساطیر ایران پیش از اسلام، آز واقعا دیو بوده است و لذا در حقیقت اضافه تشبیهی نیست.^۳

۲- غیر اضافه تشبیهی: تشبیهی که در آن مشبه و مشبه به به هم اضافه نشده باشند؛(در این نوع تشبیه نیز وجه شبه و ادات تشبیه محذوف است.) در این صورت چون ادعای همسانی به وجود می آید اغراق آن به اوج خواهد رسید.

گرددون نمط پلنگ گردد گیتی نفس نهنگ گردد^۴

وجه شبه دوگانه (استخدام)

گاهی وجه شبه در ارتباط با مشبه یک معنی و در ارتباط با مشبه به معنی دیگر دارد و یک بار حسی و بار دیگر عقلی است در این صورت تشبیه بسیار هنری خواهد بود. مانند:

چون کعبه ، مقیم در حجاب است چون قرآن ، عنبرین نقاب است^۵

« در حجاب بودن » نسبت به رای خلیفه معنای مبهم بودن را و نسبت به کعبه معنای مخفی بودن را می دهد.

«عنبرین نقاب» در رابطه با رای خلیفه معنای نافذ بودن و نسبت به قرآن معنای خوشبو بودن را می دهد.

۳- کتاب بیان - سیروس شمیسا - ص ۱۲۱

۱- همان - ب ۵ ص ۶۳

۲- همان - ب ۱۷ ص ۶۴

۵- همان - ب ۱۲۲۸ ص ۱۳۵

۴- ختم الغرایب خاقانی - تصحیح یوسف عالی عباس اباد - ب ۸ ص ۶۳

اقسام وجه شبه بر اساس تعدد آن :

۱- وجه شبه مفرد: وجه شبهی است که از یکی بیشتر نباشد و فقط یک مطلب را بیان کند؛ مانند:

شکل تو به عالم سپنجی	نارنج حدیقه ترنجی ^۱
(وجه شبه زردی است)	
لعل ارچه شراره ای است خوش رنگ	خونی است فسرده در دل سنگ ^۲
(وجه شبه سرخی است)	
صبح از ســـــر صدق تازه روی است	صبح آینه وار راست گوی است ^۳
(وجه شبه راستگویی است)	

۲- وجه شبه متعدد: آن است که از یکی بیشتر باشد (چند مطلب جدا از هم) مانند:

چون نرگس کور و شوخ دیده	سر نی و کلاه زر کشیده ^۴
(وجه شبه سر نداشتن و کلاه زر کشیدن)	
سوسن ز تو شد مبارز آثـار	هم نیزه نمای و هم سنان دار ^۵
(وجه شبه نیزه نمای و سنان دار)	

۳- وجه شبه مرکب: تابلو و تصویری که از مجموع چند چیز حاصل شده باشد؛ مانند :

چون اشتر بختی قدم زن	بیرون گذری ز چشم سوزن ^۶
(وجه شبه گذشتن چیزی بزرگ از جایی تنگ و کوچک)	
می تافت سراپرده از دور	چون در شب تیره شعله نور ^۷
(وجه شبه چیزی نورانی و درخشان در میان تاریکی)	

۱- همان - ب ۲۶ ص ۶۴	۲- همان - ب ۵۴ ص ۶۶	۳- همان - ب ۱۱۴ ص ۶۹
۴- همان - ب ۹۳ ص ۶۸	۵- همان - ب ۲۰۱ ص ۷۵	۶- همان - ب ۱۸۸ ص ۷۴
۷- همان - ب ۲۹۹ ص ۸۱		

تشبیه تمثیل

از فروغ وجه شبه مرکب تشبیه دیگری به نام « تشبیه تمثیل » ذکر کرده‌اند، و آن تشبیهی است که مشبه به آن جنبه مثل و حکایت داشته باشد.

در این نوع تشبیه، مشبه امری معقول و مرکب است که برای تقریر و اثبات آن مشبه بهی مرکب و محسوس آورده می‌شود؛ مانند :

چو دخلت نیست خرج آهسته تر کن که می خوانند ملاحان سرودی
اگر باران به کوهستان نبارد به سالی دجله گردد خشک رودی^۱

وجه شبه تحقیقی و تخیلی

مراد از وجه شبه تحقیقی آن است که موضوع مورد شباهت در هر دو طرف تشبیه واقعاً وجود داشته باشد؛ مانند:

انجم که چو آسماوند از ظل ضیا، ضیاستانند^۲
وجه شبه « نورانی بودن » در دو طرف تشبیه حقیقتاً وجود دارد.

و مراد از وجه شبه تخیلی آن است که مورد شباهت در طرفین یا یکی از آن‌ها خیالی و ادعایی باشد، یعنی در عالم واقع چنان چیزی حقیقت نداشته باشد؛ مانند:

چو کرم قزت به باغ دنیی پر هست ولی پریدنی نی^۳
پر داشتن نسبت به کرم حقیقی و نسبت به شاعر تخیلی است.

۳- همان - ب ۶۹۴ ص ۱۰۴

۲- ختم الغرایب - ب ۱۲۸۶ ص ۱۳۸

۱- سعدی (گلستان)

انواع تشبیه از لحاظ مفرد و مقید و مرکب بودن طرفین :

- مفرد: مشبه یا مشبه به ای که تنها از یک صورت ذهنی حاصل شده باشد.
- مقید: مشبه یا مشبه به ای که مقید به قیدی (صفت ، اضافه و...) باشد.
- مرکب: مشبه یا مشبه به ای که از ترکیب چند صورت ذهنی حاصل شده باشد.

الف - مفرد به مفرد:

- گاهیش طلايیه بان رازی گاهیش ترازوی نمـــــــازی^۱
- « نماز » مشبه مفرد و « ترازو » مشبه به مفرد
- وقت است که مرکبان انجم هم نعل بیفکند هم سم^۲
- « انجم » مشبه مفرد و « مرکبان » مشبه به مفرد

ب- مفرد به مقید:

- زر هست بتی دوروی طرار یک راه بر این دو روی پشت آر^۳
- « زر » به « بت دوروی طرار » تشبیه شده است.
- ای داییه مهربان هر خس معشوقه رایگان هر کس^۴
- « خورشید » به « دایه مهربان » تشبیه شده است.

ج - مفرد به مرکب:

- گل ها همه هشت روی یک ساق پل ها همه هفت پشت یک طاق^۵
- چون سوزن سرشکسته ز اول سر نی و و بمانده بن معطل^۶
- خاقانی دشمنان خود را به سوزنی تشبیه کرده که سر آنها شکسته است.

۱- همان - ب ۲۱۵ ص ۷۶ ۲- همان - ب ۷ ص ۶۳ ۳- همان - ب ۶۶ ص ۶۶

۴- همان - ب ۷۳ ص ۶۷ ۵- همان - ب ۲۴۲ ص ۷۷ ۶- همان - ب ۲۹۴۴ ص ۲۳۳